

МАТВІЄНКО В.М.,
кандидат історичних
наук, доцент

*Інститут
міжнародних відносин
Київського
національного
університету імені
Тараса Шевченка*

На момент падіння імперії Романових значна частина території етнографічної Білорусі протягом майже двох років була окупована німецькими військами – уся Гродненська губернія, більша частина Вільненської й західні повіти Мінської, решта становила оперативний тил Західного фронту Російської армії. Саме ці тиллові райони стали осередком розгортання руху за національне самовизначення білоруського народу. В загальних рисах він нагадував аналогічні процеси в Наддніпрянській Україні, але об'єктивно набув менш зрілих форм і навіть у часі відставав від українського в середньому на півроку.

5 грудня 1917 р. в Мінську відбувся Всебілоруський з'їзд. Більшість із майже 1500 делегатів склали члени Білоруської соціалістичної громади (БСГ) та есери, які заявили про взяття влади в свої руки з наступним скликанням Білоруських установчих зборів. У відповідь більшовицький раднарком Західної області й фронту в ніч на 18 грудня 1917 р. розігнав з'їзд. Але члени президії Всебілоруського з'їзду на конспіративному зібранні 21 грудня сформували

**ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКО-
БІЛОРУСЬКИХ
ВІДНОСИН:
ІСТОРИЧНИЙ
ДОСВІД**

Всебілоруську раду (Виконавчий комітет ради Всебілоруського з'їзду), поклавши на неї функції виконавчої влади в краї.

Автору не вдалося відшукати архівні документи, які засвідчували б наявність тісних контактів між Українською Центральною та Всебілоруською радами до лютого 1918 р. Значною мірою це зумовлено загальною ситуацією громадянської війни на теренах як Білорусі, так і Української Народної Республіки, але певну роль у появі невизначеності між двома керівними центрами національно-демократичних революцій відіграла й криза всередині провідної партії "Виконавчого комітету ради Всебілоруського з'їзду" – БСГ. Її помірковані лідери сприйняли більшовицький переворот у Петрограді як прояв анархії, що загрожує свободі та національним правам. Але ліве крило, представлене так званою "народницькою течією" і найчисленнішою петроградською організацією, виявляло схильність до порозуміння з ленінським Раднаркомом.

Виконавчий комітет ради Всебілоруського з'їзду вийшов з підпілля лише після залишення Мінська більшовицьким раднаркомом Західної області 4 лютого 1918 р., але вже наступного дня до білоруської столиці увійшли частини 1-го Польського корпусу легіонерів під командуванням генерал-лейтенанта колишньої російської армії Юзефа Довбор-Мусніцького, які вели себе як "господарі краю". Зав'язався білорусько-польський конфлікт, який у недалекому майбутньому завдасть чимало шкоди справі політичного порозуміння новопосталих національних держав на постімперському просторі.

Тим часом, при звістках про наближення німецьких військ до Мінська Виконавчий комітет ради Всебілоруського з'їзду нарешті зважився на створення національного уряду – Народного секретаріату Білорусі.

8 лютого (21 лютого за н.ст.) Виконком оприлюднив 1-у "Уставну грамоту до народів Білорусі", в якій повідомлялося, що "тимчасову народну владу краю, яка поставить собі завдання оборони і ствердження здобутків революції, буде здійснювати... Народний Секретаріат Білорусі" [1, арк.17]. Ключові посади в ньому отримали лідери БСГ – Язеп Воронко (голова і народний секретар міжнародних справ), П.Бодунова, Т.Гриб, К.Єзовітов, А.Карач, П.Кречевський і А.Смолич. Але реальні можливості національного білоруського уряду були надто примарними.

У доповіді голови "Комітету охорони інтересів і прав підданих УНР", що того ж дня постав з ініціативи колишніх членів Української військової ради Західного фронту, зазначалося: "У Білоруського "Секретаріату" не було не тільки... ні сили, ні відповідних людей, але не було зовсім і коштів. Не було навіть автомобіля, або хоч мотоциклетки якої у розпорядженню Народного секретаріату. Соромно і боляче було дивитись на все це" [2, арк.1зв.]. Не дивно, що німецьке окупаційне командування принципово відмовилося мати справу з національним білоруським урядом.

У цій ситуації лише 9 березня 1918 р. Виконавчий комітет ради Всебілоруського з'їзду оприлюднив свою 2-гу "Уставну грамоту", котрею "Білорусь у межах розселення і кількісної переваги" проголошува-

лася Народною Республікою [1, арк. 18]. До скликання Установчого сойму законодавча влада в ній мала належати раді Всебілоруського з'їзду, що після поповнення представниками національних меншин була реорганізована в Раду Білоруської Народної Республіки (голова – І.Лесик). Вражає те, що в "Уставній грамоті" – документі конституційного значення – не було жодного слова про міжнародно-правовий статус і зовнішню політику новоствореної народної республіки.

Ще більше питань викликала 3-я "Уставна грамота Ради Білоруської Народної Республіки" від 24 березня 1918 р., якою остання оголошувалася "незалежною і вільною державою". На підставі цього, відзначалось в документі, "втрачають силу всі старі державні зв'язки, які дали можливість чужому Уряду підписати і за Білорусь трактат у Бересті, що вбиває на смерть білоруський народ, ділячи землю його на частини". Уряд БНР мав "увійти у відносини із зацікавленими сторонами, пропонуючи їм переглянути ту частину Берестейського трактату, яка стосується Білорусі, і підписати мирну угоду з усіма воюючими державами" [1, арк. 19].

Очевидно, що єдиною реальною для Народного Секретаріату БНР партнерською "зацікавленою стороною" могла бути лише УНР, оскільки решта (Німеччина, Росія, варшавська Регентська Рада) за жодних умов не пішли б на переговори з представниками невизнаного уряду БНР. Навіть петроградська і московська організації БСГ оголосили його самозванною установою. Але навряд чи продуманою платформою для порозуміння з Українською Центральною Радою могло стати визначення Білоруської Народної Республіки в складі "Могильовщини, білоруських частин Мінщини, Гродненщини..., Віленщини, Вітебщини, Смоленщини, **Чернігівщини** і суміжних частин **сусідніх губерній** (виділено мною – В.М.), заселених білорусами".

Якщо не брати до уваги дипломатичний тон документа, "Уставна грамота" фактично ставила під сумнів легітимність північно-західного кордону УНР, визначеного мирним договором між нею і Центральними державами.

Слушно розглядаючи налагодження переговорного процесу з Києвом у якості єдиного можливого шляху до міжнародного визнання БНР, мінська Рада вже наступного дня після проголошення незалежності – 25 березня 1918 р. сформувала Делегацію в складі поміркованих лідерів БСГ – Олександра Цвікевича (голова) і Симона Рака-Михайловського. Консультантом Делегації у справах переговорів з Україною з правом дорадчого голосу було (заочно) визначено І.Красковського [3, арк. 2]. Д.Дорошенко у своєму ґрунтовному дослідженні історії гетьманату П.Скоропадського чомусь називає керівником білоруської делегації А.Ліхнякевича, котрий насправді очолив тоді українську сторону [4, с. 208].

До Києва білоруська делегація дісталася на початку квітня і 10 квітня представила Раді Народних Міністрів від імені Народного Секретаріату БНР повідомлення про проголошення незалежності Білорусі та Уставні грамоти до народів Білорусі. У першому документі члени делегації

засвідчували "рідній Україні почуття глибокої поваги і широкої братерської дружби, які мають до неї Рада і Народний Секретаріат БНР" [1, арк.16]. Але у поданні міністру закордонних справ УНР В.Голубовичу вже наголошувалося, що "невияснення більш-менш детально межі поміж Українською і Білоруською Народними Республіками створює на місцях часткові непорозуміння, як у справі функціонування державних і громадянських установ між собою, так і в житті населення".

Тому білоруська Делегація у справах закордонних переговорів прохала призначити комісію від українського МЗС, з котрою вона могла б виробити і укласти окремих договір про державні кордони між обома республіками [1, арк.4-4 зв.]. Крім того, представники БНР мали повноваження вести переговори у фінансово-кредитних і торговельних справах [1, арк.11]. А.Цвікевич відразу ж офіційно поставив питання про можливість використання Українського радіотелеграфу для "повідомлення всіх Урядів і народів Європи про оголошення незалежності БНР" [1, арк.5] та надання делегації позички у 500 тис. карб. А з огляду на те, що польські легіонери Ю.Довбор-Мусніцького за угодою з німецьким командуванням zostалися на Могильовщині в якості окупаційних військ, білоруська делегація висловила стурбованість щодо можливості переходу на територію БНР 15-тисячного 2-го Польського корпусу легіонерів, сформованого на території Київщини, і прохала В.Голубовича "віддати розпорядження про те, щоб ні в якому випадку не було допущено відправлення його в межі БНР" [1, арк.1-1 зв.].

Доповівши того ж дня – 10 квітня 1918 р. на урядовому засіданні про питання, поставлені делегацією О.Цвікевича, В.Голубович запропонував присутнім висловитися щодо офіційного визнання БНР. Досвічений правник, який за царських часів мав генеральський ранг дійсного статського радника, міністр судових справ Сергій Шелухин слушно зауважив, що дипломатичне визнання країни відноситься до компетенції Центральної Ради. Міністр внутрішніх справ Михайло Ткаченко запропонував відрядити до Мінська спеціальну делегацію для детального з'ясування стану справ на місці, а міністр пошт і телеграфу, в недалекому майбутньому один з провідних українських дипломатів, Григорій Сидоренко додав, що "треба доручити МЗС в'яснити відношення до цієї справи інших держав".

Після такого обміну думками Рада Народних Міністрів ухвалила "соломонове рішення": питання про визнання незалежності Білорусі "з обмірковування зняти", але водночас доручити МЗС відповісти делегації О.Цвікевича, що уряд УНР "принципіально нічого не має проти признання Білоруської Народної Республіки незалежною і буде вживати заходів до переведення цієї справи в життя законним шляхом" [5, арк.68].

Дійсно, решта прохань білоруських представників була швидко задоволена, невдовзі управляючий справами МЗС Микола Любинський повідомив О.Цвікевича, що по київському радіо зроблено передачу телеграми щодо проголошення незалежності БНР, 2-му Польському корпусу заборонено переходити на білоруську територію, а для ведення пе-

переговорів і підписання угоди про міждержавний кордон сформовано делегацію в складі члена ревізійної комісії Центральної Ради прапорщика Анастасія Ліхнякевича (голова), його колеги по Всеукраїнській раді військових депутатів, теж прапорщика Миколи Свідерського і референта МЗС Тимофія Петрівського [1, арк.7-9].

Рівень української комісії говорив сам за себе, що й не дивно, коли взяти до уваги деякі обставини, ймовірно, відомі Києву. Щоб добитися офіційного визнання Берліна, Народний Секретаріат БНР відправив кайзеру Вільгельму II вітальну телеграму із "вдячністю" за визволення Білорусі від більшовиків та проханням узяти її під покровительство Німецької імперії. На знак протесту представники єврейських соціалістичних організацій і лівого крила БСГ вийшли з Ради БНР і уряду. Це спричинило кризу останнього, його місце посіла "Тимчасова рада п'яти", а згодом – поміркований, пронимецької орієнтації, уряд на чолі з поміщиком Романом Скірмунтом. Таким чином, делегація О.Цвікевича на 19 квітня 1918 р., коли почалися двосторонні переговори, представляла вже не тих осіб, які підписували її повноваження.

Глава білоруської делегації, виходячи з відсутності в минулому будь-якої ворожнечі між Білоруссю і Україною, запропонував визначення лінії кордону "на основі етнографічного розселення обох народів". Потім О.Цвікевич, правник за фахом, вважав за потрібне визначитися з потрібними для переговорів картами, а також "кінцевими точками державної межі на заході і сході" [1, арк.25-25 зв.]. Та попри гучні запевнення у "братніх почуттях" і сподіваннях на досягнення "державно-братньої спільності", на переговорах відразу ж зав'язалася довга і палка дискусія.

Лише з першого питання вдалося порівняно швидко дійти згоди: в якості основного визнавався етнографічний принцип, що у випадку необхідності міг доповнюватися економічною й географічною доцільністю. Але українська делегація рішуче відмовилася використовувати запропоновану білорусами етнографічну карту, складену в 1917 р. відомим філологом-славістом, петербурзьким академіком Євфимієм Карським, яка, на думку М.Свідерського, тільки зазначала, "де взагалі розселений білоруський нарід як нація, не беручи під увагу чи він є в абсолютній більшості, чи ні" [1, арк.25 зв.-26].

В дусі 3-ї Уставної грамоти Ради БНР О.Цвікевич заявив про невизнання Брестського мирного договору між Центральними державами і Радянською Росією та запропонував переглянути північно-західний кордон УНР, визначений статтею II основного тексту її мирного договору з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною. Як відомо, на північ від колишнього російсько-австрійського кордону він мав пролягати загальною по лінії Тарноград-Білоград-Шебрешин-Красностав-Пугачів-Радин-Межиріччя-Сарнаки-Мельник-Високо-Литовськ-Кам'янець-Литовський-Пружани-Вигоновське озеро [6, арк.2-3].

Формально О.Цвікевич і С.Рак-Михайловський посилалися на відсутність білоруських представників на брестських мирних переговорах і тому

відмовлялися визнати Вігоновське озеро в якості вихідної західної точки українсько-білоруського кордону. С.Рак-Михайловський, шоправда, погоджувався на Пружани, але і цей пункт він не вважав для себе обов'язковим. За обтічними дипломатичними формулюваннями делегації БНР крився протест щодо входження до складу УНР Берестейського, Кобринського і частини Більського та Пружанського повітів Гродненської губернії.

Українські делегати, спираючись на принципи міжнародного права, вказали білоруським колегам, що кордон УНР на захід від Вігонівського озера не підлягає перегляду з огляду на його міжнародно-правове визнання. Т.Петрівський до того ж уточнив: "Під час Берестейських переговорів суверенна Білоруська Республіка не існувала... і тому правомочною стороною за Білорусинів у той час являлась ще Російська держава" [1, арк.26 зв.]. Тоді О.Цвікевич запропонував продовжити переговори наступного дня з визначення східної вихідної точки міждержавного кордону.

В якості такої українська делегація на пленарному засіданні 20 квітня 1918 р. запропонувала повітовий центр Чернігівської губернії Мглин (нині – Брянської області Російської Федерації), але С.Рак-Михайловський, зазначивши, що "людність в північних повітах Чернігівщини є Білоруська", наполягав на місці впадіння р.Судость у Десну біля містечка Гремяч [1, арк.27-28]. Суттєві розбіжності між сторонами виявилися і при загальному розгляді українсько-білоруського кордону в Прип'ятському басейні. Посилаючись на російські та німецькі діалектологічні карти, Т.Петрівський стверджував, що за етнографічним принципом "межа Українсько-Білоруська безперечно повинна йти за Припетю на північ". О.Цвікевич, у свою чергу, доводив, що Прип'ятський басейн "належить етнографічно до Білорусі", а володіння ним для БНР "з огляду економічного є... питанням життя і смерті". Він навіть погоджувався визнати належність УНР північно-східної Чернігівщини, "наколиб Україна зі свого боку відступила без виїмку всю територію Припеті від вливу її в Дніпро по ріку Уж, далі по прямій лінії на Влодаву" [1, арк.28].

Тоді А.Ліхнякевич оприлюднив найвагомійший, на нашу думку, аргумент української сторони: "Лінія залізнична Пинськ-Гомель мусить бути Українською, а то зі взглядів географічних. Звісна кожному річ, що ні Польща, ні Московщина ніколи не зречуться своїх імперіалістичних експанзій на Білорусь. Наколиб Україна знала, що її сусідом навічно буде Білорусь, ми може сказалиб що инше". А стосовно білоруського населення Прип'ятського регіону, Річиці та Гомельщини керівник делегації УНР нагадав, що йому не загрожує асиміляція, оскільки "на Україні узаконена персонально-національна автономія, яка забезпечує всім народам вільний розвій" [1, арк.29].

У білоруських делегатів не знайшлося вагомих заперечень щодо такої української позиції, тому вони погоджувалися тимчасово передати в користування Києву залізницю Брест-Брянськ. Встановлення якогось білоруського адміністрування у Прип'ятському басейні і Гомелі завідомо було нереальне, оскільки українським партнером мала

стати ніким не визнана і безпомічна БНР та її уряд. Саме питання офіційного визнання незалежності Білорусі Україною опинилося в центрі уваги сторін на засіданні 21 квітня.

На ньому А.Ліхнякевич слушно зазначив, що вже факт проведення двосторонніх переговорів свідчить на користь принципового визнання Києвом БНР, але офіційно зробити це він зможе лише після порозуміння з союзниками – Центральними державами [1, арк.32]. Не випускаючи ініціативи, керівник української делегації заявив, що в разі згоди білоруської сторони на Вигоновське озеро в якості вихідної точки міждержавного кордону на заході та збереження за УНР лінії Пінськ-Гомель негайно буде виготовлений проект двостороннього договору [1, арк.33].

Таким чином, білоруська делегація опинилась у глухому куті, вихід з котрого був можливий лише на шляху задоволення українських вимог. Не маючи безпосереднього зв'язку з Мінськом і очікуючи на прибуття до Києва третього члена делегації – відомого дослідника історії Литви й Білорусі професора Митрофана Довнар-Запольського, що мав привезти додаткові матеріали, С.Рак-Михайловський під приводом відсутності кворуму (О.Цвікевич не з'явився на засідання) відмовився від ведення переговорів 22 квітня і виступив із заявою.

Поряд із зазначенням відомої позиції білоруської делегації щодо проходження кордону з УНР, у заяві містилося прохання до України "всіма засобами допомогти зі свого боку активній участі" представників Білорусі у переговорах Києва з більшовицькою Москвою, які планувалися тоді провести у Курську. Зі свого боку, С.Рак-Михайловський обіцяв "постаратися всіма засобами ускорити закінчення переговорів відносно... границі з Україною" [1, арк.34]. Отже, виникла парадоксальна ситуація: не визнаючи Брестський мирний договір між РСФРР і Центральними державами, котрим підтверджувалися не вигідні для Мінська північно-західні межі УНР, білоруська делегація намагалася скористатися тією ж статтею VI угоди, що зобов'язувала Москву негайно заключити мир з УНР і відкрила шлях до українсько-російських переговорів!

У зверненні делегації БНР до міністра закордонних справ УНР від 25 квітня 1918 р. (його отримав уже Микола Василенко) попереднє прохання конкретизувалося. По-перше, українська дипломатія мала повідомити росіян про ведення нею переговорів щодо кордонів з БНР, а по-друге, відхилити "можливі домагання Народних Комісарів про улаштування з Україною межі в тих областях, де Україна межується з Білоруссю". До того ж О.Цвікевич і С.Рак-Михайловський висловлювали сподівання, що українські представники у Курську "у формі наполегливого і в крайньому випадку ультимативного представлення" зажадають визнання Росією незалежності БНР [7, арк.1].

Тоді ж білоруська делегація в Києві подала на розгляд української сторони проект "Прелімінарного договору між УНР і БНР у питанні про державні межі". З огляду на неможливість швидкого вирішення цього питан-

ня та близький початок переговорів з Росією, на котрих був би бажаний спільний виступ делегацій обох народних республік, білоруська сторона пішла на суттєві поступки. Через місяць після укладення миру між УНР і Радянською Росією Київ та Мінськ мали досягти ратифікації договору про міждержавний кордон, причому прямо вказувалося, що "представники Білоруського Уряду зобов'язуються відшукати шляхи для задоволення потреб України у справі влаштування меж". Від уряду ж УНР вимагалось "зробити братерську підтримку Уряду БНР у переговорах його з (більшовиками) Великоросією щодо визнання незалежності БНР і в питанні стосовно проходження білорусько-великоруської межі" [1, арк.36-36 зв.].

Таким чином, попри зовнішню подібність процесів національно-державного відродження в Україні та Білорусі, в тому числі ідейну близькість політичних сил, які контролювали Українську Центральну Раду і Раду Білоруської Народної Республіки, Раду Народних Міністрів і Народний Секретаріат, навіть текстову схожість документів конституційного значення – українських Універсалів і білоруських Уставних грамот, уже перший досвід налагодження офіційних взаємин двох братніх східнослов'янських народів на початку 1918 рр. виявився далеким від безхмарного. Справедливо вбачаючи в Українській Центральній Раді та УНР природних спільників у справі здобуття міжнародного визнання білоруської державності, її романтично налаштовані лідери-народники в особі керівництва Білоруської Соціалістичної Громади фактично виявилися нездатними до тверезої оцінки військово-політичної ситуації та вироблення продуктивного зовнішньополітичного курсу.

Невідповідність реальних позицій і можливостей уряду БНР його амбітним претензіям щодо міжнародно-правового оформлення державних кордонів, необізнаність з фактичним станом справ часом видавалася вражаючою. На такому тлі вигідно вирізнялася стримана, виважена і водночас принципова дипломатична лінія Києва, спрямована водночас на фактичне (і поступове забезпечення формального) визнання незалежності Білорусі та тверде відстоювання національно-державних інтересів України.

ПОСИЛАННЯ.

- ¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф.2592, оп.1, спр.62.
- ² ЦДАВО України, ф.1063, оп.1, спр.4.
- ³ ЦДАВО України, ф.3696, оп.3, спр.48.
- ⁴ Дорошенко Д. Ілюстрована історія України 1917-1923 рр. Т.ІІ. Українська гетьманська держава 1918 р. – Ужгород: Свобода, 1930. – 510 с.
- ⁵ ЦДАВО України, ф.1064, оп.1, спр.4.
- ⁶ ЦДАВО України, ф.1115, оп.1, спр.9.
- ⁷ ЦДАВО України, ф.3766, оп.1, спр.68.